

Egy köpönyegforgató portréja

Adalékok Batthyány Orbán életéhez egy ismeretlen Verancsics-kézirat alapján

Jelige: consummatio

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	2
Bevezetés.....	3
Verancsics az 1540-es években, az <i>Elogium</i> datálási kísérlete.....	6
Verancsics és Batthyány kapcsolata.....	10
Az elogium és az <i>Elogium</i>	11
Czibak Imre halála.....	13
Gritti sarokba szorítása – Medgyes ostroma.....	15
Batthyány Orbán halála a források és az <i>Elogium</i> alapján.....	16
Az <i>Elogium</i> a katolikus-protestáns viszonyok fényében.....	20
Összegzés.....	21
Bibliográfia.....	21
Mellékletek	
1. A transcriptio.....	23
2. A fordítás.....	26

Bevezetés

Dolgozatom fő alakja Batthyány Orbán, akinek életéhez kapcsolódóan nemrégiben Verancsics Antal egy lappangó,¹ latin nyelvű szövege került elő a Győri Egyházmegyei Levéltárból több másikkal egyetemben, ezek létezését Nemes Gábor publikálta.² Közzététele ezidáig nem történt meg, az autográf szöveg transcriptióját és magyar nyelvű fordítását a dolgozat függelékében publikálom, a továbbiakban pedig megpróbálom kontextusában elhelyezni és értelmezni az *Elogium Urbani Bathianit*. A problémák elsősorban az elogium műfaji kérdéseit érintik – amelyet leginkább a szótárirodalom segítségével igyekszem meghatározni –, ezzel szoros összefüggésben a szöveg szerzői intencióit, amelyekről csak találgathatunk, de a körülmények fényében megfontolásra érdemes; a datálást, a hangnemet és a történeti hitelességet alaposabban körbejárva pedig tisztán kitűnik majd, hogy minden látszat és Verancsics történetírói beállítottsága ellenére inkább irodalmi – és valószínűleg politikai – céllal íródott.

Kiindulási alapom Nemes Gábor említett tanulmánya, melyben röviden megalapoz egy értelmezési utat. „A káptalani magánlevéltár Cimeliotheca sorozatában egy történeti jellegű munka vázlata maradt fenn *Elogium Urbani Bathiani* címmel. Batthyány Orbánnak ellentmondásokkal teli korában is sikerült megosztania az akkori közvéleményt. Kortársai a többszöri pártváltás mellett Lodovico Gritti segítőjeként kifejtett tevékenységéért és Czibak Imre meggyilkolásában való részvételéért támadták leginkább. Élete végén Izabella királyné híveként ellenséges viszonyba került Fráter Györggyel, aki Batthyány sírját kiásatta és tetemét szemétdombra hanyatta. Verancsicstól amúgy sem állt távol jellemábrázoló életrajzok írása, hiszen történetírói alapelvében a fejedelmek, hadvezérek és azok tanácsadói jelentős szerepet játszottak.

1 „A bátor politikus [Batthyány Orbán] személyisége Verancsicsot kisebbfajta életrajz, rövid feljegyzések írására ösztökölte, de sajnos ezek nem maradtak fenn.” GÁL-MLAKÁR Zsófia, *Verancsics Antal korának humanista hálózatában. Vázlat egy kapcsolati háló modellezéséhez* = HORVÁTH Zita ed., Publicationes Universitatis Miskolciensis, E Typographeo Universitatis, Miskolc, 2009, 122 (Sectio Philosophica Tomus XIV., Fasciculus 2).

2 Kalandos útját a Verancsics Faustushoz került hagyatéktól egészen a Győri Levéltárba kerüléséig Nemes Gábor írja le részletesen tanulmányában. NEMES Gábor, *Verancsics Antal győri irathagyatéka* = Uő. szerk., VARGA Ádám szerk., *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből*, Győr, 2011, 325-336.

Ráadásul Verancsics Batthyány Orbánnal baráti kapcsolatot ápol – erről kölcsönös levélváltásuk és Verancsics visszaemlékezései is tanúskodnak – és egy helyen megjegyzi róla, hogy *'de quo alibi plura dicturus sum'*. Az *Elogium* tulajdonképpen egy nekrológszerű, szubjektív visszaemlékezés, amelyből nem elsősorban közéleti működését, hanem inkább jellemét, erényeit, külső és belső tulajdonságait ismerteti.”³ Nemes tehát rövid életrajzot mellékel a szöveg bemutatása mellé, s elsősorban történeti irányba indul el (az *Elogium* „történeti jellegű munka vázlata”, Verancsics „történetírói alapelvére” hivatkozik, stb.). Utal más jellemábrázoló szövegére, az Athinai Deák Simonról írottra, de – ha átlépünk az irodalmi szempontú interpretáció tartományába – ez utóbbival kapcsolatosan látható, hogy a Batthyány-elogiummal szemben nem szatirikus, nem hiányos a szerkesztése (származását, nevelkedését, közéleti tevékenységét nem csak említészerűen tárgyalja, nem hagyja el). Nemes maga is felismeri, hogy a Batthyány-elogium elsősorban a főszereplő jellemét, erényeit és tulajdonságait méltatja, azonban, mint később látni fogjuk, eme leírás és erények csak szatirikusan értelmezhetőek – ennek ismeretében Verancsics és Batthyány a későbbiekben többször emlegetett barátsága kifejezetten bonyolítja a helyzetet. Az *Elogium* történeti hitelességű és jelentőségű információját, ahogyan jelen dolgozat, úgy Nemes is a Batthyány halála pontos idejének meghatározásában találja meg.

Az *Elogium* tehát autográf kézirat, de más kéz nyoma is látszik a szövegben: az egyik megszámozta a páratlan oldalakat, ez valószínűleg nem régi, és csak az azonosítást szolgálja. Egy másik kézírás is megjelenik sötétebb tintával két helyen, ezek kiegészítő, helyeslő széljegyzetek egymáshoz közel: „Scommatibus enim plus, quam hanc summam existimationem sibi tribuenti par esset, usus est, hisque sane ita salsis, ita mordacibus, ut, quibuscum actiones, *consuetudinem* et colloquia communicabat, eos omnes nunquam non aut verbo, aut sanna pupugivit. Porro alienorum adeo tum dictorum acutus auditor, tum factorum delicatus studebat esse expensor, ut raro, quae quispiam aut diceret aut faceret, non invenerit, quod reprehenderet *ut alter Momus*.”

Ez utóbbiak közül a másodikkal érdemes mélyebben foglalkozni: *mint egy másik Momus*, úgy kritizálja Batthyány Orbán a környezetében mozgó embereket. Momus görög isten, kezdetben az Olümposzon lakott, a költészet, a kritika, a cenzúra istene – a kritikát pedig olyannyira túlzásba vitte, hogy az istenek száműzték az Olümposzról.⁴ A

3 Uo., 331.

4 Mómosz, latinosan Momus: „A gáncsoskodás és a szatíra görög istene, aki eredetileg erőteljes és

szatíra istene is Mómusz, ez a félmondat különös metakritika Batthyány Orbánra vonatkozóan a róla szóló szatirikus jellemrajz szintén szatirikus széljegyzetként.

Az autográf javítások egyidősek a szöveggel, inkább fogalmazási bizonytalanságot jeleznek, mintsem komolyabb változtatásokat. A másik kéz betoldásai, azaz a Mómosz-referencia leginkább azt jelzik, hogy már a (valószínűleg) kortárs olvasó is szatíráként könyvelte el magában a szöveget.

A közeli olvasáson túl a Batthyány-kép finomításához felhasználtam továbbá kortárs történetírókat, köztük Szerémi Györgyöt,⁵ Tranquillus Andronicust,⁶ Zermegh Jánost,⁷ Bethlen Farkast⁸ – érdekes egyébként, hogy Forgách Ferenc⁹ nem említi Batthyányt –, Verancsics egyéb szövegeit, az Athinai Deák Simonról¹⁰ és Fráter Györgyről írottakat,¹¹ mert Verancsics munkásságán belül ez az a két szöveg, ami leginkább párhuzamba hozható a Batthyány-elogiummal. Verancsics levelezésének néhány darabja is szerepet játszik kettejük kapcsolatának felmérésében, amelyet – mint a későbbiekben látni fogjuk – mind ő maga, mind a későbbi leírások pozitívnak feltételeznek, mégis kezünkben van egy olyan szatirikus szöveg, amely minderre rácsfol. Nem haszontalan dolog emellett előszámlálni, hogy ahhoz képest, hogy milyen

késérő alak, a római korban azonban vicces és szórakoztató figura. Nüx fia, aki a metsző kritikát testesítette meg. Zeust azért feddi meg, mert a bika szarvát a fejére tette, nem pedig a vállára, ahol az állat a legerősebb. Kritizálja Héphaisztoszt is, mert úgy teremtette meg az embert, hogy mellén nincs ablak, hogy érzéseit és indokait jobban ki lehetne olvasni. Athénét azért bírálja, mert az általa épített házat nem lehet elmozdítani [a rossz szomszédokat elkerülendő]. Még Aphrodité sem tökéletes: habár személyiségében nem talál Mómosz hibát, úgy gondolja, hogy léptei illetlenül hangosak ahhoz képest, hogy ő a szépség istennője. Amikor Gaia, a föld arról panaszkodik, hogy az emberiség túl gyorsan szaporodik, és súlyával elnyomja őt, Mómosz javasolja először a thébai, majd a trójai háborút mint megoldást a népesedési problémára. Amikor aztán az isteneknek elege van belőle, elűzik az Olümposzról.” *Mitológiai ki kicsoda*, Hajja és Fiai Könyvkiadó, Debrecen, 1998, 183-184. Ez a legjellemzőbb történet róla, de – mint sok görög mítoszt – többféleképpen mesélik, de jól mutatja szerepét. Trencsényi-Waldapfel Imre *Mitológiájában* is megtalálható egy változata. TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, *Mitológia*, Gondolat, Budapest, 1960⁴, 80-81.

5 SZERÉMI György, *Magyarország romlásáról*, ford. JUHÁSZ László, Magyar Helikon, 1961 (Monumenta Hungarica V).

6 TRANQUILLUS Andronicus *emlékirata* (1534) = vál., ford. KULCSÁR Péter, *Krónikáink magyarul*, III/3., 2008, Budapest, Balassi Kiadó, 53-77.

7 ZERMEGH János, *Emlékirat a Ferdinánd és János, Magyarország királyai között történt dolgokról (1566 után)* = vál., ford. KULCSÁR Péter, *Krónikáink magyarul*, III/2., Budapest, Balassi Kiadó, 2007, 137-164.

8 BETHLEN Farkas, *Erdély története*, I-II., ford. BODOR András, Enciklopédia Kiadó, Budapest, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2000-2002.

9 FORGÁCH Ferenc, *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt*, vál., szöveggond., magyarázatok, utószó KULCSÁR Péter, ford. BORZSÁK István, Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest, 1982.

10 VERANCICS Antal, *Athinai Deák Simon* = SZALAY László, *Verancsics Antal összes munkái*, I., 153-161.

11 VERANCICS Antal, *Emlékirat a Fráternek nevezett Utissenius György életéről és tetteiről*, ford. KULCSÁR Péter = vál., szövegg., jegyz. KULCSÁR Péter, közreműk. KULCSÁR Margit, *Humanista történetírók*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977, 411-426.

szükszavú az *Elogium*, mennyi minden kimaradt belőle, amit akár pozitív, akár negatív adalékként (pl. a korábban már említett Gritti és Czibak esete) is beilleszthetett volna Verancsics, és amely információkat általában a kortársak emlegetnek Batthyányval kapcsolatosan. Összetett képet nem kapunk az *Elogium* szövege alapján Batthyányról, a dolgozat ezt igyekszik pótolni, és ebben a kontextusban elhelyezni őt.

Verancsics Antal az 1540-es években, az *Elogium* datálási kísérlete

Verancsics Antal¹² (?1504-1573) dalmáciai nemesi családból származik, apja Verancsics Ferenc, édesanyja Statileo Margit. Utóbbi abból a szempontból fontos, hogy anyja révén Statileo Jánosban (nagybátyja) olyan tanítóra és támogatóra lelt, aki egész fiatal korában elősegítette magyarországi felemelkedését (húszéves kora előtt somogyi főesperességet szerez Antal számára). Ilyen háttérrel megengedhette magának, hogy Padovában tanuljon. Mohács után Statileo János hazarendeli, az 1526-os székesfehérvári országgyűlésen részt vesz. Innentől kezdve elsősorban diplomataként, másodsorban történetíróként tevékenykedik. Nagybátyja gondoskodik boldogulásáról, de ő maga is felelős saját szerencséjéért: Európa szinte minden királyi, fejedelmi udvarában, sőt Rómában is szívesen fogadják, ügyes diplomata, a Habsburgok és Szapolyai közti békétárgyalások több sikere is neki köszönhető. Vele kapcsolatban még fontos megemlíteni, hogy alapvetően János-, majd Izabella-párti volt, de Fráter György növekvő befolyása és Fráter irányában növekvő személyes ellenszenve végül arra készítette, hogy a kisémmizett Izabellát elhagyva átálljon a Habsburgok oldalára.

Ennek részletes tárgyalása a dolgozatnak nem lehet témája, mert egyrészt diplomáciai útjai nem kapcsolódnak szorosan Batthyány Orbánhoz fűződő viszonyához vagy a róla írott szövegéhez, másrészt egész életének, tevékenységének részletes leírását és analízisét megtaláljuk Sörös Pongrác Verancsics-életrajzában.¹³

Ami mégis fontos a téma szempontjából, az a negyvenes évek eseménysorozata, amikor is Izabella oldalán a megmaradt János-pártiak átteszik székhelyüket Erdélybe (1541), s innentől, ha nem is állandóan egy helyben, de egy politikai szintéren látjuk Batthyány Orbán, Verancsics Antal és Fráter György mozgását (Batthyánynak még

¹² E rész életrajzi adatai, utalásai, ha nem jelölöm külön, Sörös Pongrác Verancsics-monográfiájából származnak. SÖRÖS Pongrác, *Verancsics Antal élete*, Esztergom, 1898.

¹³ SÖRÖS, Uo.

1541-1542-ben van egy kisebb megingása Ferdinánd felé, de végül Izabella mellett horgonyoz le).¹⁴ Ebben az évtizedben Fráter György először titokban, majd egyre nyilvánvalóbban megkísérli átvenni a hatalmat az özvegy királynétól, aki hamar abban a kellemetlen helyzetben találja magát, hogy kezéből kivették az ország ügyeit, amelyeket immár csak a híradásból ismer, sőt udvartartását is képtelen finanszírozni. Verancsicsot ezért követségbe küldi, majd megpróbálja rávenni az együttműködésre a Verancsicsnak eleve ellenszenves Fráter Györggyel, hiszen az ő kezében futnak össze a pénzügyi szálak, ő képes megélhetést biztosítani számára. A közeledési kísérletek szerencsétlenül végződnek, Fráter újból és újból rászedi, visszautasítja Verancsicsot, aki eleinte tűri a megaláztatásokat, majd távozik évekre Erdélyből (1545-ben olasz földre indul), és csak 1547 tavaszán tér vissza. Ekkor Batthyány Orbán is Izabella közelében, Gyulafehérvárott tartózkodik. Verancsics elogiuma szerint 1545 óta betegeskedik súlyos sérülése miatt, amelyet akkor szerzett, mikor leesett a lóról – egészen haláláig kínozza ez a sérülés. Talán túlzás párhuzamot vonni, de Medgyes ostroma, azaz Gritti elárulása után Batthyány szintén hasonló helyzetbe került: „Ez az eset Orbán gyalázatára szolgált, és szegyenében néhány napig lábfájást szimulálva a házban lapult.”¹⁵

*

Batthyány születési éve nem ismert, életének adatai viszont annál inkább. A kortársak leírásában a magyar nemesek között mint olyan személy jelenik meg, akit nem kell az olvasóközönség számára bemutatni, korának ismert figurája. Édesanyja Istvánfi Katalin, apja Batthyány Benedek, II. Lajos kincstartója, budai várnagy. 1523-ban királyi titkár lesz, Mohács után a pozsonyi országgyűlésen megjelenik, ami mutatja, hogy Ferdinándhoz csatlakozik. „1540-ben a János király holttestét Budára és Székesfehérvárra kísérő menetben ő is részt vett. Budai 41-i ostroma alatt – mint már érintettük – éberségével és vitézségével tüntette ki magát: neki volt főrésze abban, hogy a Bornemisza Tamás és társai által a várba loppal beengedett német katonák vállalkozása kudarcba fulladt. A kis János Zsigmondot ő is elkísérte a szultánhoz.”¹⁶ Egyéb tisztségei és pártváltásai a következőképp összegezhetők: „Batthyány Orbán [...]

14 BETHLEN Farkas, I., 192-193.

15 TRANQUILLUS, Uo., 68.

16 HORVÁTH János, *A reformáció jegyében*, Gondolat, Budapest, 1957², 130.

kalocsai kanonok, gyulafehérvári főesperes (1525), előbb I. Ferdinánd, majd I. János, illetve Lodovico Gritti kormányzó (1534-ig), majd Izabella királyné (1540-es évek), illetve rövid ideig ismét I. Ferdinánd híve és kinevezett szegedi kapitánya (1541-1542), énekszerző.”¹⁷ Batthyányval kapcsolatosan el lehet mondani tehát, hogy gyakorta mutatta meg hadi és politikai képességeit, és Fortuna nem mindig állt útjába, ahogy azt Verancsics az *Elogiumban* állítja, sőt folyton a vezető politikusok és a király(ok) körül forgolódott, és nem kis tisztségeket töltött be jóvoltukból. Két baklövéséről később lesz szó részletesen, de ezek miatt sem vetette ki magából a társadalom, nem tűnik úgy, hogy elítélnék akár Czibak megölése, akár Grittihez való csatlakozása vagy annak későbbi elárulása, azaz olyan események miatt, amelyekért Gritti másik hívét, Dóczy Jánost per nélkül kivégezték. Ezeket leszámítva politikai karrierje teljesen átlagos a korban, a gyakori pártváltás a két királyt uraló Magyarországon teljesen természetesnek tűnik, pozitív ellenpéldának Fráter Györgyöt hozzák általában, ahogy Verancsics is őt említi mint követendő példát,¹⁸ aki végig kitartott Szapolyai, majd Izabella mellett.

Batthyány a '40-es évektől csatlakozik a reformációhoz, az elsők között emlegetik az evangélikus vallás terjesztői között. „Furcsa, úgymond Rorario, e két király közti alkudozás. Ferdinánd ír egy tiz ivnyi levelet, János egy húsz Ívnyivel válaszol, s annyi szóbeszéd közé lehetetlen hogy valami sértő kifejezés be ne csúszszék. Onnan küldenek egy fölfuvalkodott németet, innen, mint most tesznek, a római király legnagyobb ellenségét Batthyány Orbánt küldik föl. Ez volt az, úgymond, ki Gritti megbízásából Czibaknak fejét vette. Batthyányt azonkívül a legnagyobb lutheránusnak mondja Magyarhonban.”¹⁹

Aktivitása ezenkívül több formában is megnyilvánul. Batthyánynak már 1543 óta szintén kisebb-nagyobb konfliktusai vannak Fráterrel, a reformáció összeütközési pontot jelent számukra. Fráter György hithű katolikusként, merev elutasítással igyekszik rendet teremteni ez ügyben, de amikor 1543-ban az erdélyi szászok megkeresik Izabellát azzal a szándékkal, hogy felvennék a lutheránus vallást, Fráter György heves ellenérzését félretéve teret enged a kérésnek, és hozzájárul egy hitvita megtartásához, amelyet a káptalan kezdeményez: „1543-ban Johann Honterus, *Reformatio ecclesiae*

17 PÁLFFY Géza jegyzete = BETHLEN Farkas, i. m., I., 192-193.

18 VERANCICS Antal, [Fráter Györgyről], Uo., 413.

19 Idézi Fráter Györgyöt ÓVÁRY Lipót, *Kutatások a Nápolyi Farnese levéltárban*, Századok, 1877, 11. évf. 1. sz., 11.

Coronensis műve körül Martinuzzi kérésére egy vallási disputát rendeznek, amelyre Honterus helyett Matthias Glatz lelkész érkezett a reformátor *Apologia reformationis* vitairatával. Martinuzzi Fráter György a Káptalan előtt erélyes katolikus válaszlépést követelt, amely helyett a Káptalan tagjai: Batthyány Orbán, Csáky Mihály, és Wolphard Adorján kolozsi főesperes hitvitát rendeltek el. A vita, Martinuzzi elégedetlenségére, nem a Káptalan, hanem a szászok javára dőlt el. A Káptalanon belüli feszültségek a reformáció erdélyi eseményei miatt fokozódtak. 1549. augusztus 14-én Verancsics Antal prépost Martinuzzitól ajánlólevelet kért, hogy Magyarországra távozhasson. Jelzés volt ez arra nézve is, hogy Gyulafehérvár helyzete katolikus egyházi szempontból a reformáció sikerei miatt már bizonytalanná vált.”²⁰

Érdekes megállapítás Verancsics távozását ezzel kapcsolatba hozni, hiszen kimondottan a politikai események hatására és Martinuzzival való konfliktusai miatt távozik Erdélyből, s áll át Ferdinánd oldalára, aki a későbbiekben egyre magasabb rangú egyházi tisztségekkel halmozza el, az esztergomi érseki rangot is megkapja, végül a pápa bíborossá emeli, de ennek híre már nem találja életben.

Ezen pálfordulást látni annak fényében, hogy több forrás említi, hogy Verancsics a reformációnak nem ellensége. Szinnyei például abban a néhány mondatban, amellyel jellemzi Verancsicsot, kifejezetten előtérbe állítja ezt: „Mint egyházférfiút a türelem jellemezte; a reformatió iránt, különösen pályája kezdetén, nagy rokonszenvet áruolt el, levéltárában a többi között egy Melanchtont dicsőítő epigrammát [...] találták.”²¹ A türelem ezek alapján valós lehet, de nagybátyja, majd később Martinuzzi nyomása a katolikusok felé húzza. Tóth István – ugyan egy irodalomtörténeti tanulmány keretei között, de – összefoglalóan szól a gyulafehérvári helyzetről: „Ugyancsak a 40-es években állt át Liszti János és Verancsics Antal Izabella szolgálatából Ferdinánd szolgálatába, s így az udvar szinte kizárólagosan protestáns szellemű lett. Amint említettük, Csáky Mihály (versíró kancellár) minden eszközzel, Kálmáncsehi Sánta Márton (egykori kanonok, iskolaigazgató) és Batthyány Orbán (Izabella szolgálatában álló nemesember) protestáns zsoltárokkal és személyes példájukkal táplálták a reformáció szellemét.”²² Tudni lehet, hogy Verancsics már Batthyány halála után, a

20 *Reformáció = Relatoria. Beszámoló az eltűnt Gyulafehérvári Református Egyházmegyeről*, <http://www.relatoria.ro/egyhazmegye-tortenete/az-idl/reformaacial/>, utolsó letöltés 2012. november 15.

21 Verancsics Antal = SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, XIV., Hornyánszky, Budapest, 1891-1914, 1075-1078.

22 TÓTH István, *A gyulafehérvári latin nyelvű humanista költészet alapvonásairól. Első közlemény*,

kialakult protestáns légkörből távozik Ferdinándhoz, így az utolsóként távozó katolikusok között van.

A fentieket persze ellensúlyozza, hogy az 1560-as években már aktívan a reformáció üldözésében vesz részt a Habsburgok képviseletében. Verancsics esete is jól mutatja, hogy a korban az egyházi méltóságok, egy-egy prépostság, püspökség stb. megszerzése sokak számára inkább anyagi érdek, bevételi forrás volt, mintsem a hit gyakorlásának, a hívek lelki ápolásának színhelye. Verancsics esetében ez a kezdetekben erőteljesen jelen van, nagybátyja révén jól meglátja a lehetőségeket. Később botrányba keveredik, 1540 februárjában megszületik törvénytelen gyermeke, akit magára hagy, emiatt az incidens miatt Statileo János hosszú időre elfordult Verancsicstól. Ez az eset is formálja írói öntudatát, történetírói munkája során kerüli a botránykrónikákat, önkritikát gyakorol, hiszen ő sem tud makulátlan múltat felmutatni, milyen jogon ítélné el másokat?²³ Mégis milyen töről fakadhat akkor a Batthyány-elogium, ha ilyen visszafogottan kezeli a kortörténeti dokumentumokat és általában az írás művészetét, amelyet önmaga felé támasztott komoly kritikával és elvárásokkal hajlandó csak kezelni?

Verancsics és Batthyány kapcsolata

Gál-Mlakár Zsófia levelezésük alapján így írja le Batthyány és Verancsics kapcsolatát: „Verancsics és Batthyány barátsága, bár mindketten Padovában tanultak, de eltérő időben, valószínűleg csak Szapolyai környezetében kötött. Műveltségük és a János király mellett töltött szolgálatuk, az állami ügyekben vitt szerepük kötötte őket össze. Kölcsönös tiszteletük és barátságuk Batthyány halála után, a Csáki Mihálynak írt levelekből is világossá válik. Külön érdekes adalék Verancsics Erdélyből való távozása kapcsán, hogy a fiatal diplomata az Izabellával megromlott viszonya miatt egy ízben Batthyányt kérte fel érte való közbenjárásra.”²⁴

A Magyar Művelődéstörténeti Lexikon is evidenciaként veszi, hogy kettejük között jó volt a kapcsolat, rögtön Batthyány származásának tisztázása után megemlíti:

Irodalomtörténeti Közlemények, 2001, CV. évfolyam, 1-2. szám, 12.

23 „De nem zárja ki Verancsics a szórakoztató kuriózumokat, adomákat sem, a botránykrónikától azonban fél (ismeri saját gyengéit, életének szépséghibáit.” BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI-XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, Budapest, 1975, 41.

24 GÁL-MLAKÁR, i. m., 121-122.

„Versszerző, humanista főúr, a reformáció pártfogója. Batthyány Benedek budai várnagy és Istvánfi Katalin (Istvánfi Pál húga) fia. Padovában (Istvánfi Pállal) és Bolognában tanult. Verancsics Antal jó barátja.”²⁵ Evidenciaként veszik többen kettejük barátságát²⁶, ennek és Batthyány halálának dokumentumai a Verancsics-levelezés következő részei: VI. kötet 93. és 105. levele, a VII. kötetből a 30. levél, ill. említi Verancsics Batthyányt még az I. kötet 192. oldalán²⁷.

Az elogium és az *Elogium*

Már a Finály-szótárban²⁸ is megjelenik az elogium egy olyan értelme, amely különbözik az elogium legegyszerűbb műfaji interpretációjától, melynek elsődleges funkciója az emlékállítás egy személynek tettei és jelleme alapján.²⁹ Lehet gyászbeszéd is vagy rövid sírfelirat, egy emléktárgy szövege (pl. szobron), ezen értelmezései és ilyen típusú használata miatt hajlamosak vagyunk pozitív hangvételűnek feltételezni az elogiumot általában. Második értelme szerint általában valamilyen jegyzet, hozzáfűzés, adalék lehet. Harmadik értelmét érintőlegesen fedi jogi vonatkozása, amely szerint 'bűnlajstrom' használatú,³⁰ Ez a három értelem, amelyet többnyire hoznak a szótárak.

A Batthyány-elogiumban Verancsics valóban Batthyány tetteiről, jelleméről és az életével kapcsolatos válogatott információkról ír, ezek azonban olyan szatirikus élt kapnak, amelyek nem jellemzőek az elogiumra ókori irodalmi műfaji értelmében.³¹ Bűnlajstrom értelemben is nehézkes az elogium használata, hiszen éppen azokat a tetteit hallgatja el Verancsics, amelyek felhozhatók lennének Batthyány ellen. Egy nagyobb lóugrással elővehetünk még egy interpretációt: az egyébként Verancsics által is tehetségesnek tartott Batthyány életével kapcsolatosan egy Fortuna-bűnlajstromot ad:

25 főszerk. KÖSZEGHY Péter, *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor*, I., Balassi Kiadó, Budapest, 2003, 314.

26 Korábban még Nemes Gábor is (NEMES Gábor, i. m.).

27 Kiemeli GÁL-MLAKÁR, i. m., 149-150.

28 „elogium, ii, kn. [logos] 1) mondat, rövid mondat; e. Solonis. 2) felirat, küln. sirirat: ee. monumentorum. 3) rövid adalék, jegyzet. A) valamely végrendeletben, küln. kitagadásról szóló. B) bűnvádi keresetben a jegyzőkönyv v. a tettesnek, bűnnek s büntetésnek stb. rövid feljegyzése.” Dr FINÁLY Henrik, *A latin nyelv szótára*, Franklin Társulat, Budapest, 1884, 681. (Reprint kiadás, 1991.)

29 Egyik lehetséges formája is erre utal: elégikus disztichon, illetve az is, hogy az epitaphium mint szinonima jelenik meg. P. G. W. GLARE, *Oxford Latin Dictionary*, Oxford, 1968-1982, 600., 1. a) és b) jelentés.

30 „elogium [...] 3 A written statement giving particulars of any prisoner brought before a magistrate on criminal charges.” *Oxford Dictionary*, Uo.

31 *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, ed. Georg WISSOWA, Band X, Metzler Verlag, Stuttgart, 1905, 2440-2452.

bemutatja, hogyan bánik el Fortuna a neki kiszolgáltatott emberrel. (Ezt a későbbiekben árnyalja a Fortuna képében lecsapó Fráter György.)

Verancsics jó humanistához illően idézetekkel és finomabb intertextualitással is átszővi az *Elogiumot*. A szöveg emblematis utolsó mondata Seneca-idézet a *Thyestes*ből (401-403. sor):³² „illi mors grauis incubat / qui, notus nimis omnibus, / ignotus moritur sibi” az eredetiben, Verancsicsnál: „Sic enim vobis ipsis ignoti, toti mundo notissimi moriemini”. Az átvétel csak értelem szerinti. Egy másik résznél Cornelius Neposszal vonható egy hasonló, de kevésbé erős párhuzam: „nam ut virtutibus eluxit, sic vitiis est obrutus”³³, és Verancsics mondata: „ut in eo ex iisdem radicibus tum virtutes, tum vitia niti atque manare possent”. Ez gyengébb párhuzam, de alátámaszthatja, hogy maga Verancsics is megjelöli³⁴ Tacitus mellett C. Nepost elődjeként a történetírásban általában és szűkebb kontextusban a jellemrajz műfajában is, Fráter György emlékirata kapcsán.

Érdekes számbavenni, hogy írt más életrajzt is, itt említhető a műfajában már párhuzamként említett, de egészen más jellegű Athinai Deák Simon-életrajz; illetve bevehető az értelmezésbe Verancsics azon verse, melyet a Batthyányhoz hasonlóan gyulafehérvári Wolphard Adorján halálára írt: „Wolphardus 1544-es halálakor Verancsics saját költeménnyel búcsúzott a pestisben elhunyt barátjától.”³⁵ A Káptalan másik tagjáról van szó tehát (Batthyány Orbán mellett Csáky Mihály a harmadik), aki szintén kezdeményezője és résztvevője az 1543-as hitvitának (gyulafehérvári kanonokként), a reformációval szimpatizál (Szinnyei evangélikus lelkészként említi³⁶). Wolphardot 1544-ben mégsem (még nem?) gyalázza Verancsics, aki később szatirikus hangú elogiummal búcsúztatja a protestánsá lett Batthyányt.

Ezek tehát az elogiumhoz hasonló műfajok, akár illeszkedő kontextusban is, mégsem relevánsak az *Elogium* értelmezésében, nem adnak kulcsot hozzá. A harmadik, amely hasonlóan megemlékezés/életrajz, Verancsics Fráter Györgyről írott

32 SENECA, *Thyestes* = *The Latin Library*, <http://www.thelatinlibrary.com/sen/sen.thyestes.shtml>, utolsó letöltés 2012. november 1.

33 Cornelius NEPOS, *Pausanias in De viris illustribus* = *The Latin Library*, <http://www.thelatinlibrary.com/nepos/nepos.paus.shtml>, utolsó letöltés 2012. november 1.

34 VERANCICS Antal, [Fráter Györgyről], Uo., 412.

35 VERANCICS Antal, *Epitaphium Adriano Volfardo* = kiad. SZALAY László, *Verancsics Antal összes munkái*, 1857–75, XII, 20. Kiemeli GÁL-MLAKÁR, Uo.

36 Wolphard Adorján = SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/w/w30784.htm>, utolsó letöltés 2012. november 16. Szinnyei

commentarius: *A. Wrancius de Georgii Utissenii Fratris vita et rebus commentarii*³⁷. Sokkal inkább elogium ez a szó hagyományos értelmében (az első jelentésében), komoly elméleti bevezetéssel, a szerző íróelődjének megjelölésével, a magyarországi viszonyok ábrázolásával, és végül Fráter pályája kezdetének részletes bemutatásával (mivel befejezetlen, a többről csak találgathatunk). Sokkal inkább emlékirat ez az utóbbi, irodalmi igénnyel megírt történeti mű, míg az *Elogium Urbani Bathiani* inkább ennek ellentettje: (a halál adatait hitelesen közlő) történeti igénnyel megírt irodalmi mű, amely félig metafizikai síkon játszódik. Összességében elmondható, hogy az *Elogium* egy szatirikus jellemrajz, mely az elhunyt emlékét igyekszik gúny tárgyává tenni.

Czibak Imre halála

1534 fontos év, hiszen Batthyány két nagy „hibát” követ el: az egyik a Czibak Imre meggyilkolásában való részvétel, amelyet a nevéhez kapcsolódóan szinte minden kortárs krónika megemlít. Gritti Erdélybe érkezését nagy értetlenkedéssel fogadták, hiszen nem értették, hogy a nagykorú és jó erőben lévő Szapolyai mellé miért van szükség kinevezett kormányzóra, aki ráadásul Szulejmán embere. Grittit általános ellenszenv fogadta, szándékaitól függetlenül. Ekkor előreküldték Czibakot, hogy fogadja őt illően és tárgyaljon vele. Dóczy Jánosnak, Gritti már említett másik magyar hívének korábban konfliktusa volt Czibakkal, ezért igyekezett Grittit ellene fordítani.

Lodovico Gritti mint török kereskedő – aki frissen csöppent a politikába – a magyar viszonyokról a mellészegődött magyar nemesekkel való beszélgetésekből értesült elsősorban. Két fő tanácsadója Dóczy János és Batthyány Orbán, közülük az előbbi igyekszik Grittit Czibak ellen hangolni, és saját véleményét sem hallgatja el, amikor a kurrens magyar viszonyokról beszél neki, ezzel komolyan befolyásolva őt. Mindazok ellenére, hogy Gritti igyekezett beilleszkedni a magyar politikai életbe, szerencsétlen helyzetbe került tanácsadója miatt. Nehéz eldönteni, hogy pontosan hogy is történt: az egyik forrás szerint Gritti parancsára ölték meg Czibakot saját táborában, pl. a *Memoriale rerum ante tempora etatis nostre eventarum*³⁸ évkönyve szűkszavúan

1545-ös halálát jegyzi.

37 A szövegről BARTONIEK Emma ír röviden (i. m., 37. o.), fordítása megtalálható a *Humanista történetírókban* (Uo.).

38 „Emericus Chybak ex commissione Ludovici Grytti per Urbanum Batthyany et Ioannem Dochy in pago Felmer capite truncatus est, Anno 1534.” közzét., jegyz., ford. KIRÁLY Péter, *Értelme sincs a sok*

említi a Czibak-gyilkosságot: „Batthyány Orbán és Dóczy János Ludovicus Gritti parancsára Felmér falun fejét vették Czibak Imrének az 1534. évben”, de nem lehetünk biztosak, hogy Gritti adta ki a parancsot. A fülébe sugdosott uszítások valószínűleg oda-vissza hatottak, vagy csak igyekeztek a kortársak is jogosan elítélni Grittit. Más források szerint csak tárgyalni küldte oda Dóczyt és Batthyányt a kisebb sereggel, hogy hozassák Czibakot az ő táborába a dolgok megvitatása végett (bár a sereg, amelyet velük küldött, nem feltétlen vall békés szándékra). „Eközben fülünkbe jutott nekünk, udvari embereknek, hogy a kormányzó úr Erdélyben van. Megtudta, hogy kormányzósága ellen Czibak úr felkelt, tisztségére tör, hogy felkapaszkodott, hogy sok kastélyt és várat hódoltatott maga alá birtokaival együtt. Dóczy János mindig fülébe adta Gritti úrnak, s növelte a maga rossz feltevéseit, hogy méltóságos uraságod ellen merészel közeledni nagyságod hivatalához. [...] Kolozsvár mellett ütött tábor a kormányzó úr, Czibak Imre pedig Szeben városa mellett. [...] Amikor Czibak úr sátrához közeledtek, korán reggel volt, napkelte előtt. És mondta Batthyány Orbán: Czibak úr, kelj fel és jöjj a kormányzó úrhoz. Maga Czibak még ingben volt, mezítelen lábbal és fővel. Láta Batthyány Orbán, hogy szava semmit sem ér, hogy szabad akarattal jöjjön. Megparancsolta a janicsár gyalogosoknak, rontsanak rá, hogy elfogják. Akik beléptek sátrába, mindjárt a földre estek; sokakat megölt. Amint látták, hogy ő nem jelenik meg előttük, mindjárt körülvették őt a gonosz férfiak s kezdték sátrának köteleit elvagdosi, mert másképpen nem tudtak neki ártani; sátrát fejére döntötték, s így a sátor takarója alatt átszúrták, mint Lajos királyt. És nagy vértanúsággal távozott a világból. [...] És hogy a fejét levágta Batthyány Orbán, letette a kormányzó elé az asztalra. Hogy Dóczy János meglátta, mondta: Bizony mondtam neked, hogy halált szenvedsz gonosz nyelved miatt. Az Apostol mondja: A gonosz beszélgetések megrontják az embereket. – Dóczy János kivágta fejéből nyelvét, s mindig előtte volt egy vesszőre szúrva. És amikor hozzám: Ó te gonosz nyelv, hogy befeketítettél te engem, de ezentúl legyen neked már az isten irgalmas.”³⁹ Ez a kegyetlen változat Dóczy bosszúvágyának kielégülésével végződik. Alapvetően ez az elterjedt verzió, miszerint Gritti parancsára, Dóczy terve alapján Batthyány Orbán vezetésével ölték meg Czibakot. Hosszú volna mind közölni itt, hogy mennyi más tényező is jelen volt a gyilkosságnál, de még fontos, hogy

vén pergamennek...". A Memoriale rerum ante tempora etatis nostre eventarum, in Studia Miskolcinsia. Történelmi Tanulmányok, 3., Miskolc, 1999, 101.

³⁹ SZERÉMI, i. m. 235-239.

Batthyány – miután Dóczyt a tervével többen visszautasították – azért ment bele – e verzió szerint! – az éjjeli támadásba, mert Dóczy korábban felajánlotta neki, hogy Czibak összes birtokát (adománylevelet is kapott előzetesen) megkaphatja.

Eltér ettől pl. Bethlen Farkas tudósítása, aki Dóczynak tulajdonítja Czibak megölését: „Dóczy ezért először jól kikémlelte a helyzetet, majd miután megtudta, hogy Czibak mindössze néhány serdülő ifjúval – anélkül hogy őrséget állítana – az éjszakát a falun kívül a sátrában fogja tölteni, maga mellé vett egy török lovascsapatot, és az éj csendjében, mély álmában rátörve, Czibakot lekasabolta, és az ártatlan férfiú fejét, aki kivételes erényei miatt hosszabb életre és jobb halálra lett volna méltó, mint a hűséges szolgálat jelképét átadta Grittinek.”⁴⁰ Az egészben az az érdekes, hogy Batthyányt alapvetően sem ezért, sem Gritti elárulásáért nem tartották bűnösnek. Többnyire semleges alakként tűnik fel itt is, és a későbbiekben is megmenekül egy ügyes politikai csellel.

Gritti sarokba szorítása – Medgyes ostroma

Röviddel a Czibak-gyilkosság után Medgyes városába kényszerül Gritti (1534. szeptembere), Maylád István vezetésével az erdélyiek – ekkor már Szapolyai és Ferdinánd hívei egyaránt – ostromba kezdenek, hogy elfogják a városba menekült kormányzót. Dóczy és Batthyány itt még vele tart, de a város bevétele előtti éjszakán Batthyány és egy kisebb sereg kivonul és elhatárolódik Grittitől. Batthyány az utolsó pillanatban hagyja cserben, az ostromlók azonban üdvözlik. Ahhoz képest, hogy a városba bejutva Grittit és Dóczyt azonnal megölik, Batthyány fölött azonban nem törnek rögtön pálcat: fogságba esik, majd öccse, Farkas kezeskedik érte. Erre utal Verancsics az *Elogiumban*, amikor azt mondja, hogy Batthyány igyekszik mély megbánást mutatni, látva, hogy ez úgymond elegendő lehet.

Elég veszélyes volt a helyzet, hiszen János király sem segített Grittin, saját kinevezett kormányzóján (mikor Gritti támogatást kért, „lassan és mogorván haladt az úton Várad felé, mintegy búcsújárásra”⁴¹). És bár Verancsicsnál az áll, hogy Batthyány igen szűkösen mérte a barátságát, és egész életét egyedül élte le, Szerémi ezzel szemben

40 BETHLEN Farkas, i. m., I., 141. Már a lap alji 328. jegyzetben említi Pálffy Géza, hogy mindezt Dóczy Batthyány Orbán segítségével hajtotta végre.

41 SZERÉMI, Uo., 240.

éppen kiterjedt baráti körét és jó kapcsolatait említi meg menekülése kapcsán: „És hogy már kiszabadultak a magyarok a város várából, Batthyány Orbán is kiszabadult; nagyon nagy ravaszság volt tőle, hogy ügyesen meg tudta védeni magát; az előkelők között jó barátai voltak, akik őt oly módon mentgették, hogy bármi megtevésére parancsot ad az úr, hogy szolgája tegye meg, köteles megtenni.” Ellenben Dóczynak nem jutott a kegyből: „És azok a jó keresztény urak rendeltek egy gyóntatót, s Dóczy János meggyónt. Őt ülve ütötték agyon, mint egy kutyát.” És Grittivel sem bántak másként: „Azután a kormányzó úrhoz jöttek, s őt karddal ütötték le.”⁴² Batthyány mindezt ép bölgyel megúsza. Ravaszsága – melyet Verancsics is emleget – volt az, amely kimentette a szorult helyzetből.

Erről és a Czibak-gyilkosságról a történeti feljegyzésekben megemlékeznek ugyan, de ha pontos részletességgel is írják le, mellőzik az ítéletmondást (ahogy általában Verancsics is képzeli a historiográfia szerepét). Az *Elogium* egyik fő érdekessége, hogy Verancsics nagyon kevés konkrétumot említ Batthyányval kapcsolatosan: nemesi családból származik, háromévi betegeskedését Gyulafehérvárott, halálának napját, (külsőjét), érintőlegesen említi Gritt, Czibakot, hogy elárulta János királyt, hogy utoljára Izabellához csatlakozott, és végül sírgyalázásának részletes körülményeit. A szöveg többi része nagyvonalú elmélkedés az emberi természetről és Fortunáról, ezeket hosszan taglalja, de azok az események, amelyek a valóságban is fontosak és jól ábrázolnák Batthyány jellemét (Gritti, Czibak, pártváltások stb.) éppen hogy kimaradnak, mintha ezeket nem tudná Verancsics valós érvként felhozni a negatív jellemképben. Az *Elogium* keretes szerkezete, a halál és a sírgyalázás pontos leírása és a kettő között leírt kevés konkrétum arra enged következtetni, hogy ebben a keretben áll az *Elogium* fő mondanivalója.

Batthyány Orbán halála a források és az *Elogium* alapján

Az *Elogium Urbani Bathiani* szerint Batthyány Orbán 1548. október 20-án hal meg, ezt a legtöbb kortárs forrás, későbbi átvétel cáfolni látszik. Zoványi⁴³ 1547-es,

⁴² SZERÉMI, Uo., 240.

⁴³ Batthyány Orbán = ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&p=233>, utolsó letöltés 2012. november 10.

gyulafehérvári halálát jelöli meg, a későbbi szakirodalomban Szinnyei,⁴⁴ Veress Endre,⁴⁵ *A magyar irodalom története*,⁴⁶ Tóth István⁴⁷ és Gál-Mlakár Zsófia⁴⁸ is az 1547-es időpontot veszi át. Ez a dátum Nemes Gábor szerint Batthyány betegágyában írt versére vezethető vissza: „Az életrajz egy, történeti szempontból lényeges adattal indul, elárulja Batthyány Orbánnak a szakirodalom előtt eddig ismeretlen halálozási dátumát: 1548. október 20. Halálát eddig 1547 körülre tette a szakirodalom a 'Bátor érted, uram Isten, kárt vallanék...' kezdetű versének utolsó sorai alapján ('Ez éneket szerzették Gyula-Fehérvárban, / Battyáni Urbán fekvén kór ágyában / Mikor írnak vala ezer ötszáz negyvenhétben.')⁴⁹ A két évszám a vers és az *Elogium* alapján nem ütköztethető, hiszen – ahogy korábban említettem – Batthyány a lóról leesvén súlyos sebet szerzett és három évig (egészen haláláig) betegeskedett Gyulafehérvárott⁵⁰. Írhatta tehát még egy évvel halála előtt, betegen a verset.

Verancsics Antal szövegén kívül a gyulafehérvári egyházmegye történetében⁵¹ hagyományozódik az 1548-as évszám. Figyelembe véve, hogy az igazoló források többsége nem kortárs, illetve, hogy ellenük szólnak a helyi feljegyzések (az egyházmegye-történet), valószínű az 1548-as dátum helyessége. Verancsics verziója mellett szól egyrészt történetírói elve: vagy személyes tapasztalatból vagy szemtanúk elmondása alapján igyekezett dolgozni, kritikával kezelte saját és mások műveit is ennek megfelelően: nyilván nem lehetett mindenütt jelen, de kevésbé biztos tollal nyúlt a tapasztalati élményen túl is, csak híradásból hallott témákhoz – a publicista

44 Batthyány Orbán = SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, I., Hornyánszky, Budapest, 1891-1914, 703-704.

45 „Ekkoriban [1547], a novemberi gyűléskor történt, hogy Batthyány Orbán rövid betegeskedés után meghalt.” Lábjegyzete: „979. Miles szerint (Wuergengel 43. l.) 1550 november havában halt meg, de mivel tudjuk máshonnan, hogy 1548 elején már nem élt, a krónikás adatának csak a hónapját fogadjuk el, melynek végén azért kellett lennie halálának, mivel György barát november 18-ikán még Fejérvárott volt.” VERESS Endre, *Izabella királyné*, <http://mek.oszk.hu/05800/05808/html/04.htm#d1e3346>, utolsó letöltés 2012. november 10.

46 főszerk. SÖTÉR István, szerk. KLANICZAY Tibor, *A magyar irodalom története*, I., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964, 438.

47 TÓTH, Uo.

48 GÁL-MLAKÁR, Uo.

49 A vers forrása és az említett datálások ez alapján Nemes ugyanezen tanulmányában: RMKT IV. 53-54.; TÓTH István szerk., „Költők virágoskertje”. *A gyulafehérvári humanista költészet antológiája*. Bp., 2001, 46-47 (Hagyományörző könyvek 1).

50 „Albae Iuliae in Transsylvania triennali aegritudine delassatus, quam ex equi lapsu gravissime laesus conceperat.”

51 *Reformáció = Relatoria. Beszámoló az eltűnt Gyulafehérvári Református Egyházmegyéről*, <http://www.relatoria.ro/egyhazmegye-tortenete/az-idl/reformaacial/>, utolsó letöltés 2012. november 15.

korrektségével írt tehát.⁵² Ebből következik az a gyakorlati tény, amely szintén alátámasztja az igazát, hogy 1547 elején érkezik vissza követségéből Erdélybe, ezt a két évet (1549-ben áll Ferdinándhoz) vehetjük úgy, amikor utolsó próbáit teszi Fráter György felé, hogy az valamiképp a bizalmába fogadja. Valószínűsíthető tehát, hogy jelen volt az eseményeknél. A pontos dátum, a szöveg végén szereplő sírgyalázás szintén pontos napja (harmadnapon), a leírás számos egzakt eleme (rúdra kötötték, lovon vitték a városon túlra, nagy volt a sár az úton stb.), mind ugyanerre engednek következtetni. Tekintettel arra, hogy Verancsics elsősorban a halál körülményeinek keretével ad irodalmi olvasatot az elogiumnak hangneme mellett, illetve hogy ezen körülményeken kívül szinte semmilyen *igazi* konkrétum nem hangzik el a szövegben, és a megerősítő források fényében, melyekkel nagyrészt egyezik, hitelesnek tekinthetjük a halál 1548. október 20-i időpontját.

*

Bár minden más forrás egyértelműen Frátert jelöli meg Batthyány sírjának meggyalázójaként, az *Elogium* homályban hagyja az elkövetőt, illetve hárítja a felelősséget, ahogy Verancsicsnál jellemzően is megjelenik: „Istennek az ember sorsába való beavatkozását Verancsics csak nagy ritkán látja meg, ilyenkor sem hitből, meggyőződésből fakadóan. [...] Ebben azonban éppenugy felelősség-elhárítást látok, mint a Brodarics művében 'előmlő végzetszerűségben'. [...] A már említett 'fortuna', 'fatum' sőt a 'casus' = véletlen is olyan, az ember akaratán kívül álló erők, melyek irányt és korlátokat szabnak cselekedeteinek.”⁵³ A 16. századi Fortuna-képről értekezni itt nincs elég hely, de Verancsics Fortuna-képe valóban nagyjából így határozható meg Bartoniek alapján: egy olyan felső erő, amely kiszámíthatatlan és befolyásolhatatlan, de az emberi életet befolyásolja. Erre a Fortunára lehet hárítani a felelősséget, ha egy-egy történés okai az egyén számára ismeretlenek, vagy csak titkolni akarja a beszélő a valódi mozgatót. Olykor csak retorikai fordulat Fortuna Verancsicsnál is, de itt, az *Elogiumban* pl. Fráter György helyett – hogy a protestáns Batthyány sírgyalázása ne önbíráskodásnak tűnjön – az a külső erő, amely Batthyányt sok gazsága miatt szinte megérdemelten sújtja a sírja megbecstelenítésével. Így a sírgyalázást meg lehet írni

⁵² BARTONIEK, i. m., 40-41.

⁵³ BARTONIEK, i. m., 43.

anélkül, hogy Verancsics pellengérre állítaná az elkövetőt. *Batthyány Orbán elogiumában* ennek a felsőbb erőnek, Fortunának szinonimái: 'turbatrix Hera' és 'fama' (bár utóbbi csak olyan értelemben, hogy hírneve súlyos sebet kapott Fortunától), és a nőnemű szinonimák közé keveri az örvegy Izabella királynét is ('Isabella Regina vidua'), akinek azonban csak a temetéshez van köze (az elsőhöz és a másodikhoz egyaránt)⁵⁴, a sírgyalázáshoz azonban semmi. Nehéz úgy, hogy itt hozza be Izabellát is, mert az a rész, hogy utoljára hozzá szegődik Verancsics, a Fortuna állandó támadásai („a Fortuna perpetuo negatum est, et impeditum”) és Hera tombolása közé esik, ami azonosításra, közös interpretációra adhat alkalmat. Hogy mégsem keveredik gyanúba Izabella mint sírgyalázó, a többi forrás csak az alátámasztója.

Említi még a 'Deus Optimus Maximus'-t, abban az összefüggésben, hogy még a legnagyobb szerencsétlenség idején sem fosztja meg az embert a barátok vigasztalásától, tehát az Isten jószágos, megbocsátó szerepben tűnik fel, a szeszélyes és dühöngő Fortuna ellenpárjaként.

Magát a halált Verancsics passivban írja meg, minden utalás nélkül az elkövető személyére, így tulajdonítható Fortunának. Ha tehát elfogadjuk, hogy Fortuna, ez az őrzöngő Hera a felelős a történetekért, aki már korábban is üldözte őt a balszerencsével, és figyelembe vesszük, hogy a korábbi, Batthyány tetteire nézve kevés konkrétumot tartalmazó jellemrajz ide fut ki, azaz következményként tekinthetünk a sírból való kiforgatásra, Fortuna is valamiféle igazságos, a rosszakat üldöző hatalomként jelenik meg, Batthyány pedig méltó a büntetésre, Athinai Deák Simonhoz hasonlóan.

Ha irodalmi szöveggént tekintünk az *Elogiumra*, ezt egy zárt, logikus belső működésként foghatjuk fel. Ezt bonyolítják a korábban tárgyaltak: Batthyány és Verancsics barátsága, illetve Fráter Györggyel való viszonya mindkettejüknek. Ha Batthyány és Verancsics barátságát vesszük kiindulási alapként, nehéz elindulni bármiféle interpretációs irányba is, hiszen a levelezésekből megismert jó kapcsolat nem indokolja egy szatirikus szöveg létrehozását, amelyben Verancsics barátját post mortem meggyalázza. Ezek alapján nem tűnhetne hitelesnek a szöveg.

Ha viszont azt vesszük, hogy az 1548-49-es évek voltak azok, amikor Verancsics még igyekezett Fráter György kegyeibe férkőzni, és valószínűleg mind az *Elogium*,

54 "Battyáni Orbán holttestét, miután Izabella tisztességesen eltemettette, ő kiásatta, s a városon kívül egy szemétdombra vettette, honnan Werbőczy Imre vitette el utóbb egy templomi sírhelyre." HORVÁTH, I. M., 94. "A királyné tétette újból vissza sírhelyére." Uo., 131. Azaz Izabella megbízásából történt az újratemetés is.

mind a Fráter-commentarius megírása is ekkorra esik, amely tiszta laudatio, feltételezhető a szerző szimpátiája Fráter felé (még ha kényszerből is), egyben emiatt ellenszenve Batthyány felé. A sírgyalázás Verancsics számára talán épp jókor jött, hogy előálljon egy hűségét bizonyító szöveggel – a Fráter gyűlölte lutheránussal szemben –, amelyet akár a Fráter- emlékirat mellé is csatolhat.

A Fráter-commentarius laudatio jellege és a Batthyány-elogium sírgyalázójának elhallgatása mind-mind Verancsics politikai próbálkozásaira utalnak. Fráter tette, amelyet „átvállal” Fortuna, legitimálja és felülről megerősíti a sírgyalázást, nem utolsó sorban pedig leveszi Fráter válláról a bűnt. Épp meggyőződésével ellentétesen ír Verancsics, nyílt titok, hogy szimpátiája nem Fráternek, hanem Batthyáynak szól. Emellett jól jellemzi a szituációt az is, hogy a Fráter-laudatio befejezetlen – ez szintén alátámasztja az 1549 körüli datálást. Verancsics 1549-es távozásával feladja Fráter barátságának keresését.

Mindezt felmérve oda juthatunk a gondolatmenetben, hogy ugyan maga az *Elogium* irodalmi szöveg, de – ahogy a Fráterről írott *Commentarius* is – politikai céllal íródhatott, mintegy Verancsics utolsó próbálkozásaként Fráter felé.

Az *Elogium* a katolikus-protestáns viszonyok fényében

A reformáció kézzelfogható gyulafehérvári hatása megenged még egy interpretációs utat is a tárgyalt *Elogium*mal kapcsolatban, amelynek talán az általánosító utolsó két mondat a legjobb bizonyítéka: „Rajta hát, halandók, a férgek előragott szemete, törekedjete a mértéktelenségre, az értelemnek ne engedelmeskedjete, keverjete össze a mélységet a magassággal, messze legyen töletek a megnyugvás, és mintegy a gyávaságtól elűzve a nevelőanyátoktól, támasszatek ellenségeskedést. Így hát magatok számára ismeretlenül, az egész világon híresen haltok meg.” Az *Elogium*, miután hosszasan sorolja Batthyány kevés kivétellel rossz tulajdonságait, pontosan leírja az ezek alapján megérdemelt véget, majd ilyen tanácsokkal fordul a halandókhoz. Azon kevés konkrétum egyike, amelyet a szöveg tartalmaz, hogy Batthyányt a lutheri dogma szerint temették el, feltételez egy felekezeti ellentétet felmutató írói szándékot is: mintha egy katolikus sorolná fel a lutheránusok

jellemhibáit és az ebből következő bűnhődést – a szöveg végi általánosítás enged erre következtetni –, azaz ilyen sorsra jut, aki Batthyányhoz hasonló életet él; ilyenek a lutheránusok, mint Batthyány. Nagyon valószínűnek tűnik, hogy Verancsics tollát Fráter vezette, akár politikai, akár valláspolitikai céllal íródott a szöveg: a reformációval szimpatizáló, de iránta legalábbis ekkor még nem ellenséges Verancsics feltehetőleg nem hozott volna létre olyan szöveget, amely ezeket a következtetéseket sugallja. A szigorú katolikus Fráter György profiljába viszont teljesen beleillene, hogy az általa befolyásolt eseményeket anonim módon, Fortuna nevében és megérdemeltként ábrázoltassa. Ezek természetesen csak következtetések, de az *Elogium* nyitva hagy egy ilyen értelmezési utat is.

Összegzés

Kezünkben van tehát egy nem hagyományos elogium, egy satirikus jellemrajz, amely a XVI. századi értelemben satirikus: nem feltétlen gúnyol, hanem *mást mond*. Verancsics emlékiratot ír egy halott barátjáról, akiről azt vallja, tehetséges, de Fortuna nem kedvelte. Egészen a megcsavart befejezésig, ahol Fortuna Fráterre kicsinyül, nem kell mindenképp negatívumok felsorolójaként látnunk Verancsicsot. A szöveg nem objektív, de jelen elogium keletkezési körülményeit figyelembe véve Verancsics nem alkotott a kor elvárásaitól nagyban különböző emlékiratot. A mai olvasó számára tűnhet egy ügyes politikai lépésnek az *Elogium*, de irodalmi és a kapcsolatok tükrében történeti értelmezése ennél többet ad. A Verancsics – Batthyány – Fráter kapcsolatháló alakulásának egyik állomását mutatja be, rengeteg szuggesztív és rejtett mozdulattal: ahogy a sírgyalázót sem teszi egyértelművé Verancsics, úgy sok minden más is homályban marad. Épp ebben rejlik a szöveg irodalmisága, ügyessége, amellyel egyrészt politikai tett, másrészt valódi emlékirat lesz belőle. Jelen dolgozat célja volt ezeket a rétegeket felfejteni és kontextusba helyezni.

Bibliográfia

1. BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI-XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, Budapest, 1975.
2. BETHLEN Farkas, *Erdély története*, I-II., ford. BODOR András, Enciklopédia Kiadó,

- Budapest, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2000-2002.
3. Dr. FINÁLY Henrik, *A latin nyelv szótára*, Franklin Társulat, Budapest, 1884. (Reprint kiadás, 1991.)
 4. FORGÁCH Ferenc, *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt*, vál., szöveggond., magyarázatok, utószó KULCSÁR Péter, ford. BORZSÁK István, Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest, 1982.
 5. GÁL-MLAKÁR Zsófia, *Verancsics Antal korának humanista hálózatában. Vázlat egy kapcsolati háló modellezéséhez* = HORVÁTH Zita ed., Publicationes Universitatis Miskolciensis, E Typographo Universitatis, Miskolc, 2009, 115-144 (Sectio Philosophica Tomus XIV., Fasciculus 2).
 6. P. G. W. GLARE, *Oxford Latin Dictionary*, Oxford, 1968-1982.
 7. HORVÁTH János, *A reformáció jegyében*, Gondolat, Budapest, 1957².
 8. közzét., jegyz., ford. KIRÁLY Péter, "Értelme sincs a sok vén pergamennek...". *A Memoriale rerum ante tempora etatis nostre eventarum*, in *Studia Miskolcinensia. Történelmi Tanulmányok*, 3., Miskolc, 1999, 99-120.
 9. főszerk. KÖSZEGHY Péter, *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor*, I., Balassi Kiadó, Budapest, 2003.
 10. *Mitológiai ki kicsoda*, Hajja és Fiai Könyvkiadó, Debrecen, 1998.
 11. NEMES Gábor, *Verancsics Antal győri irathagyatéka* = Uő. szerk., VARGA Ádám szerk., *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből*, Győr, 2011, 325-336.
 12. Cornelius NEPOS, *Pausanias in De viris illustribus* = *The Latin Library*, <http://www.thelatinlibrary.com/nepos/nepos.paus.shtml>, utolsó letöltés 2012. november 1.
 13. ÓVÁRY Lipót, *Kutatások a Nápolyi Farnese levéltárban*, Századok, 1877, 11. évf. 1. sz., 1-17.
 14. *Reformáció = Relatoria. Beszámoló az eltűnt Gyulafehérvári Református Egyházmegyeről*, <http://www.relatoria.ro/egyhazmegye-tortenete/az-idl/reformaacial/>, utolsó letöltés 2012. november 15.
 15. SENECA, *Thyestes* = *The Latin Library*, <http://www.thelatinlibrary.com/sen/sen.thyestes.shtml>, utolsó letöltés 2012. november 1.
 16. SÖRÖS Pongrác, *Verancsics Antal élete*, Esztergom, 1898.
 17. főszerk. SÖTÉR István, szerk. KLANICZAY Tibor, *A magyar irodalom története*, I., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
 18. SZERÉMI György, *Magyarország romlásáról*, ford. JUHÁSZ László, Magyar Helikon, 1961 (Monumenta Hungarica V).
 19. Batthyány Orbán = SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, I., Hornyánszky, Budapest, 1891-1914, 703-704.
 20. Verancsics Antal = SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, XIV., Hornyánszky, Budapest, 1891-1914, 1075-1078.
 21. Wolfhard Adorján = SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/w/w30784.htm>, utolsó letöltés 2012. november 16.
 22. TÓTH István szerk., „Költők virágoskertje”. *A gyulafehérvári humanista költészet antológiája*. Bp., 2001, 46-47 (Hagyományörző könyvek 1).
 23. TÓTH István, *A gyulafehérvári latin nyelvű humanista költészet alapvonásairól*.

- Első közlemény*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2001, CV. évfolyam, 1-2. szám, 3-28.
24. TRANQUILLUS Andronicus *emlékirata* (1534) = vál., ford. KULCSÁR Péter, *Krónikáink magyarul*, III/3., 2008, Budapest, Balassi Kiadó, 53-77.
 25. TRENCSENYI-WALDAFEL Imre, *Mitológia*, Gondolat, Budapest, 1960⁴.
 26. VERANCICS Antal, *Athinai Deák Simon* = SZALAY László, *Verancics Antal összes munkái*, I., 153-161.
 27. VERANCICS Antal, *Emlékirat a Fráternek nevezett Utissenius György életéről és tetteiről*, ford. KULCSÁR Péter = vál., szövegg., jegyz. KULCSÁR Péter, közreműk. KULCSÁR Margit, *Humanista történetírók*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977, 411-426.
 28. VERANCICS Antal, *Epitaphium Adriano Volfardo* = kiad. SZALAY László, *Verancics Antal összes munkái*, 1857-75, XII, 20.
 29. VERESS Endre, *Izabella királyné*,
<http://mek.oszk.hu/05800/05808/html/04.htm#d1e3346>, utolsó letöltés 2012. november 10.
 30. *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, ed. Georg WISSOWA, Band X, Metzler Verlag, Stuttgart, 1905.
 31. ZERMEGH János, *Emlékirat a Ferdinánd és János, Magyarország királyai között történt dolgokról (1566 után)* = vál., ford. KULCSÁR Péter, *Krónikáink magyarul*, III/2., Budapest, Balassi Kiadó, 2007, 137-164.
 32. Batthyány Orbán = ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&p=233>, utolsó letöltés 2012. november 10.

Mellékletek

1. A transcriptio

Elogium Urbani Bathiani

Urbanus Bathianus vir origine generis apud Hungaros pervetusta, et nobili, atque in optimatum claritudine habitus. Albae Iuliae in Transsylvania triennali aegritudine delassatus, quam ex equi lapsu gravissime laesus conceperat, XIII. Kal. Novembris, anno a natali Iesu Christi M. D. XLVIII. ultimum vitae diem explevit. Multa in eo vel potius varia et multiplicia ex naturae discrepantibus ac diversis etiam morum studiis non parum inter se alienis conflata, licet considerare. Siquidem sicut multa non adumbrata signa, sed expressa virtutis ornamenta obtinebat, ita et contrariis partibus in omnes usus sive tempori, sive fortunae, sive hominibus esset inserviendum, non caruit. Ubi

mirandum sane plurimum est, quantum et lusit et valuit apud hominis conditionem natura. Ea⁵⁵ enim quae⁵⁶ nullis plantis, nullis aliis creatis rebus duplicem vim mutuo adversantem voluit attribuere, hanc soli homini fecit peculiarem nimirum, ut in eo ex iisdem radicibus tum virtutes, tum vitia niti atque manare possent. Verum Urbanus erat statura mediocri, corpore nec valido, nec imbecillo, facie decenti, calvitie multa, oculo acumen et astutiam indicanti, cultu conspicuo, aspectu gravis, apparenter sedatus, ad lenitatem demum compositus, et litterarum ita peritus, ut apprime doctus, ita eloquens atque facundus, ut omnium sententia insignis existimaretur esse orator. Non insuper defuit illi iudicium, non consilium, non industria, non⁵⁷ in actionibus dexteritas, non in re militari studia, non in civili statu exercitatio atque gratia. Verum cum ingenio magis callido ac prompto, quam acri atque⁵⁸ efficaci polleret, clam turbulentus, caute elatus, et vultu mire ad pudorem, ad modestiam et misericordiam accomodato, consummatus rerum novandarum artifex habitus est. Quod vel Grittea dominatione declaravit. Honoribus enim gloriaeque consequendae appetentius incumbens, etsi adversus invidos et humanarum rerum incommoda multis constans esse videretur, his tamen stimulis actus et impulsus multa tentavit exitu infelici. Nam deserto etiam Ioanne Rege plurium tunc temporis levitatem secutus avaritiae gratia, et Gritto non mediocriter auxit insaniam, et ambitionem eius erudit. Utque vel leviter attingam necem Cibacchi viri in Pannonia summi, et autoritate atque potentia maximi, quam alioquin vellem omnino posse praeterire, sed ex eo tamen ingens et insanabile vulnus accepit fortuna eius atque existimatio, tuncque primum cepit animis labascere et in hominum luce pavitare. Ceterum cum anxium animum prae se semper ferebat, frequentissime, seu staret, seu ingrederetur, in terram tuebatur secumque ipse colloquens, ac modo caput agitans, modo iactans dexteram, omnino summa⁵⁹ videbatur cogitatione versare, ex qua specie, motu, incessu, oratione ac demum tota corporis habitudine sui dumtaxat aestimator non haberi solum, sed etiam videri volebat. Qua ex re paucos eius amicitia delectavit, quod alienam parum esset studiosus, suam tenacius, et pretio quodammodo exhiberet. Comitatus fuit non exigua, sed saepius arroganti et intempestiva. Scommatibus enim plus, quam hanc summam existimationem sibi tribuenti par esset, usus est, hisque sane ita salsis, ita

55 Quae áthúzva, fölé írva: Ea.

56 „quod” javítva „quae”-re, ugyanaz a kéz, a 'd' háromszor áthúzva.

57 Beékelve a „non”, ugyanaz a kéz.

58 A „quam” és az „efficaci” közé beszúrva: „acri atque” (föleírva). Az „atque acri” eredetileg az „efficaci” után állt, de előrébb hozta ugyanaz a kéz. Az először leírt „atque acri” egyszer áthúzva.

59 A „summa” beékelve, ugyanaz a kéz.

mordacibus, ut, quibuscum actiones, *consuetudinem*⁶⁰ et colloquia communicabat, eos omnes nunquam non aut verbo, aut sanna pupugivit. Porro alienorum adeo tum dictorum acutus auditor, tum factorum delicatus studebat esse expensor, ut raro, quae quispiam aut diceret aut faceret, non invenerit, quod reprehenderet *ut alter Momus*⁶¹. Unde nec amplitudinem, nec respectum popularem pro magnitudine spiritus, quem gerebat, unquam est assecutus. Et haec omnia quamvis perita simulatione, placido vultu et arridenti ore temperaret, facile tamen coniciebatur ab iis, quibus erat notus, quid intra tegeret. In civili et militari studio aequae ad mortem usque versatus est, sed civile si militari praetulisset, celebriore fama et fortasse minus criminatus exstisset, cursuque feliciore vitam egisset. Sed dum utrumque pari conatu et contentione perurget, ac militare quidem maiore ornatu⁶², et apparatu bellico, quam felicitate gestorum, et ni fallor, invito tum Marte, tum Fortuna pertinacius profitetur, ab his etiam fructibus, quos e civili assequi potuisset, excidit, cum animi spiritusque audacia multorum, eorumque primariorum hominum contractis odiis, casuque patriae opibus etiam privatis imminutis vires quoque eius attritae sunt, et tandem magis latuit, quam ab instituto mentem atque ingenium revocavit. Quantum autem multiplex illi virtus ac illustre genus spei, fiduciae animique ad eundem per omnes maximas dignitates attulerat, tantum a fortuna perpetuo negatum est, et impeditum. Quoque mortales vel ipse Deus Optimus Maximus in humanis plagis spoliare non consuevit solatio scilicet amicorum, huiusne ipsius fortunae inclementia, an Urbani morum difficultate, qua praesertim in prosperis nimium⁶³ se se intolerabilem praebebat etiam suis, factum est, non facile iudicaverim. Sed amicorum⁶⁴ inopia, inimicorum copia omnem aetatem laboravit, extremam vero patrimonio satis amplo et celebri per Turcas intercepto tenui sacerdotio in ecclesia Transsylvania profanus sustentavit, et Isabellae Reginae viduae, cui postremo spebus alibi omnibus exhaustis addixerat, elatus est impensa. Sed nec dum contenta his humanarum mentium turbatrix Hera, maiora molita est, neque quievit, donec et cadaveri eius terrae iam recondito spiculum adegisset. Fama enim eius graviore adhuc sugillata offensione, quo memoriam quoque illius oneratam iniuria longius ad posterum amandaret, egressa

60 A „consuetudinem” beszúrva, másik kéz írta, a tinta fekete.

61 Az „ut alter Momus” beszúrás szintén másik kézírás, fekete tintával. Ezek nem javítások, hanem széljegyzetek.

62 „ornatu” helyett „ornamento” állt, a „-mento”-t áthúzva javította a „-tu” föléírásával. Közvetlenül alatta a lap alján megismétli: „ornatu, et”.

63 „,” helyett föléírva. A szerző kézírása.

64 Az „amicorum”-ot beszúrta ugyanaz a kéz.

potentiae suae terminos, ipsi morti peccare non dubitavit, quasi hac audacia, a qua ne Reges quidem ac Caesares ulli fuere immunes, vellet declaratum, quanto diutius in illum gravissimis odiis desaevisset, si mortis beneficio non evasisset. Porro conditus iam et sepulturae traditus tertio die post ob Lutheri dogma, per quod Romanae Sedis ordinationi adversarius fuisse ferebatur, iudicatus ex decretis patrum, quod indigne in sacra aede cum fidelibus cubaret, reserato noctu sepulcro et per publicos satellites effracto conditorio, tapete satis bene detricto involutus et alligatus asseri, equo extra urbem via altius luto obruta tractus est, et in loco, ad quem purgamento civitatis congeruntur, infossus. Ite nunc mortales, massae vermibus comparatae, ambite immodica, rationi non obtemperate, miscete ima summis, paceque procul habita et velut ignaviae altrice profligata, discordias serite. Sic enim vobis ipsis ignoti, toti mundo notissimi moriemini.⁶⁵

2. Fordítása

Batthyány Orbán elogiuma

Batthyány Orbán egy igen régi, előkelő magyar családból származó férfi, s az arisztokraták legfényesebb rétegében tartják számon, aki, miután Gyulafehérvárott három évig betegeskedett, mert komoly sérülést szerzett, amikor a lóról leesett, 1548. október 20-án bevégezte életét. Számos, de inkább különböző és sokféle [tulajdonsággal] rendelkezett, melyek mind természetének, mind jellemének eltérő készítései folytán egymással nem kis mértékben ellentmondásban voltak, hiszen megfontolandó, hogy miközben az erénynek számos csöppet sem halovány jelével, sőt nyilvánvaló ékességeivel rendelkezett, nem nélkülözte az ellentétes tulajdonságokat sem, hogy az adott helyzetnek megfelelően alkalmazkodjon a pillanathoz, a szerencsééhez vagy az emberekhez.

Ebben a leginkább az csodálandó tehát, hogy mennyire eljátszott és mily sok mindenre volt képes a természet az emberi viszonyok alakításában. Míg ugyanis semmilyen növényt vagy más teremtetett lényt sem akar felruházni egymásnak

65 Az 1., 3., 5. és 7. oldalakat megszámozta utólag egy másik kéz.

ellenmondó kettős jellemmel, az embert mindenesetre oly rendkívülivé tette, hogy ugyanabból a gyökérből táplálkozhat és eredhet benne mind az erény, mind a bűn.

Orbán közepes termetű volt, teste se nem erős, se nem gyenge, kellemes arcú, erősen kopaszodott, szeme okosságot és ravaszságot tükrözött, öltözete fényűző, megjelenése tekintélyes volt, látszólag higgadt, ám nyugalma csupán tettetett, a tudományokban olyannyira jártas, hogy az általános vélekedés szerint különösképpen műveltnek, egyúttal olyannyira ügyes és ékes beszédű, hogy kiváló szónoknak tartották. Nem volt híján ezenkívül az ítélőképességnek, megfontoltságnak, elszántságnak, tettekézségnek sem katonai törekvéseiben, sem pedig polgári szerepének gyakorlásában. De mivel esze járása inkább fortélyos volt és ürge, semmint éles és bölcs, csak titkon keltett zavart és gögijében visszafogott volt, arckifejezésével pedig csodálatosképpen tudott hol szégyenkezést, hol szerénységet, hol pedig könyörületességet mutatni, a felforgatás tökéletes szakértőjének tartották. Erről Gritti uralma alatt is tanúságot tett. Ám miközben a megbecsülést és a dicsőséget igen mohón iparkodott elnyerni, e két hajtóerőtől űzve hajtva sok mindenbe fogott, ami szerencsétlenül végződött, még ha a legtöbbeknek úgy is tűnt, hogy állhatatos az irigyekkel és a sorscsapásokkal szemben. Ugyanis miután móhóságában még János királyt is elárulta, többeknek állhatatlanságát követve, nem kevésbé fokozta Gritti esztelenségét és becsvágyát. Hogy inkább csak érintőlegesen szóljak Czibaknak, ennek az egész Pannóniában leghatalmasabb, legnagyobb tekintélyű és befolyású embernek kivégzéséről, amit máskülönben teljesen mellőznék, ám emiatt kapott [Orbán] szerencséje és megítélése tekintélyes és gyógyíthatatlan sebet. Ekkor kezdett lelkiileg megrendülni és az emberek társaságában reszketni. Sőt gyakran gondterheltnak mutatkozott, álltában vagy mentében többnyire a földre szegezte tekintetét, hol magában beszélve, hol a fejét rázva jobbjával hadonászott, hogy úgy tetszett, teljes egészében elmerül gondolataiban, mivel azt akarta, hogy megjelenése, mozgása, járása, beszéde és egész testtartása alapján ne csak úgy gondolják, de lássák is, hogy megveti önmagát. Emiatt barátságával keveseket örvendeztetett meg, másokéra éppoly kevésbé törekedett, sajátját szűkmarkúan mérte és csak ellenszolgáltatás fejében adta. Nyájasságnak nem volt híján, de gyakran volt gögös vagy lobbanékony. Mindazokkal ugyanis, akikkel kapcsolatba került vagy szóba elegyedett, többször élcelődött csípős és bántó módon, mint illetett volna ahhoz a tekintélyhez, melyet magának követelt, és őket állandóan

gúnyos szavakkal ostromozta. Így oly éles füllel hallgatta és oly finnyásan ítélte meg mások szavait és tetteit, hogy csak elvétve fordult elő, hogy ha valaki szólt vagy tett valamit, abban ne talált volna kifogásolnivalót, *mint egy másik Momus*. Emiatt soha nem érte el azt a tekintélyt és népszerűséget, mely illett volna az általa birtokolt szellemi nagysághoz. És bár gyakorlott színleléssel, nyugodt arckifejezéssel és mosolyogva leplezi tulajdonságait, könnyen kikövetkeztethetik azok, akik ismerték őt, hogy mi is rejtőzik legbelül. Polgári és katonai célkitűzéseit szinte haláláig egyaránt igyekezett teljesíteni, de ha a politikát a katonáskodás elébe helyezte volna, talán nagyobb hírnév és kevesebb neheztelés jutott volna osztályrészéül, és boldogabb életet élt volna. De míg mindkettőre hasonlóképpen törekedett, és nagy erőfeszítéssel buzgólkodott, és miközben, ha nem tévedek, mind Mars, mind Fortuna ellenében makacsul katonának vallotta magát, holott inkább az öltözet és hadi cicoma mint harci sikerek alapján, azokat a javakat is elvesztette, amit a politizálással elérhetett volna. Miután pedig vakmerősége folytán sokak, és főként a leghatalmasabbak gyűlöletét kivívta, az ország bukásával pedig örökölt vagyona is megcsappant, befolyása is csökkent, de ő inkább élt visszavonultságban, semmint hogy feladja terveit és szándékait. De amennyire alkalmassá tették sokrétű erényei, valamint a reményteljes bátorság és elszántság a legmagasabb méltóságok betöltésére, a balszerencse oly mértékben akadályozta és gáncsolta.

S habár a leghatalmasabb Isten sem szokta az embereket szerencsétlenségükben a barátok vigasztalásától megfosztani, nehezen tudnám megítélni, vajon vele ez a saját sorsának kegyetlensége, vagy Orbán azon jellemhibája miatt történt-e, hogy kiváltképpen szerencsés helyzetben szerfölött elviselhetetlennek mutatkozott még az övéi között is. De barátok híján és ellenlábásokban bővelkedve élte le egész életét, sőt az utolsó napjait is, miután elvesztette igen tekintélyes és híres atyai birtokát a törökök miatt, csak egy szerény papi méltóságot viselhetett világi létére az erdélyi egyházmegyében, és az özvegy Izabella királyné jóvoltából, akihez – miután minden más reménysége elszállt – végül csatlakozott. Ám az emberek értelmét összezavaró Hera még ezzel sem elégedett meg, többre tört és nem nyugodott, míg csak lándzsáját már elföldelt holttestébe nem döfte. Hírnevét ugyanis súlyos gyalázkodásokkal beszennyezve hogy emlékét is igazságtalanságokkal megterhelve hagyományozza az utókorra, átlépte saját hatalmának korlátait, és még a halállal sem habozott

szembeszegülni, mintha elbizakodottságával, amelytől a királyok és császárok sem voltak mentek, ki akarná nyilvánítani, mily hosszan őrzöngött volna ellene szörnyű gyűlöletében, ha a halál jóvoltából meg nem menekedett volna. Három nappal azután ugyanis, hogy sírba tették és eltemették a a lutheri dogma szerint, amely miatt a a Római Szentszék rendelkezéseinek ellenségének tartották, az atyát törvényei alapján úgy ítélték meg, hogy [a holttest] méltatlanul fekszik a szent helyen a hívekkel, és miután éjjel felnyitották a sírt, és testőrökkel feltörték a koporsót, jól becsavarták egy kopott szőnyegbe, egy rúdhoz kötötték, lovon a városon kívülre vitték a mély sárral borított úton, és azon a helyen, ahol a város szennyét összegyűjtik, elásták. Rajta hát, halandók, férgek eledele, törekedjete a mértéktelenségre, az értelemnek ne engedelmesskedjete, keverjete össze a hitványt a magasztossal, és miután a restség szülőanyjától elűzött béke messze került tőletek, támasszatok ellenségeskedést. Így hát magatokat nem ismerve, de az egész világon elhíresülten haltok meg.